

# Božič med Slovenci in med drugimi Slovani

## Stari slovanski običaji o božiču

Napisal Boris Orel

Pozimi, ko se dnevi krajšajo, noči pa daljšajo, se slovanski kmet neovirano prepušča ravnovrstnim fantazirskim tokovom, različnim uveram in mističnim predstavam, ki izhajajo od zimskih duhov in demonov, od mnogih zimskih koledarskih svetnikov, ki so stopili na mesto nekdanjih poganskih božanstev. Najboljše smo v zimi o božiču. Božič je resnično središče zimskega prazničnega časa, zaradi česar ni prav nič čudnega in nenavadnega, če se je pri slovanskih narodih od pradednih časov nabral v teku stoletij prisan roj božičnih običajev, verovanj, pripovedk, pravljic in pesmi.

Ljudski običaji Slovanov o božiču pa so sila različni in mnogoteri, v teku časa so se tako pomešali med seboj, da so glede izvora in razvoja še danes deloma nepojasnjeni. Slovanski narodoslavci pa tudi tuji (n. pr. Schneeweis) jih v obširnih razpravah razrešujejo in pojasnjujejo. Kaj je pristno našega, praslovanskega, kaj je tujega, prevzetega od drugih narodov, to je prav težko in kočljivo narodoslavno vprašanje, to je vprašanje, ki se tudi nam vsem večkrat pojavlja, ko preiščujemo o naši prošlosti in ko motrimo razne naše običaje, ko so jih stoletja v veliki meri nanesele tudi v

(tepežkanje!), zlasti pa na magično moč ognja.

Mimo sonca in lune pa je bil pri starih Slovanih naslednji predmet čiščenja — ogenj, za katerim je stalo posebno božanstvo. Prvotno so božični ognji čarali rodovitnost polj in sadnih dreves, pozneje pa te ognje vidimo v službi čiščenja umrlih prednikov. Še danes zažigajo Rusi iz slame in smeti ogenj, in sicer v spomin na starše, ali kakor pravijo, da bi starše ogreli. Ruski kmetje so prepričani — piše znani ruski narodoslavec Zelenin — da se ob teh božičnih ognjih z njimi skupaj grejejo tudi prastarši, Ukrajinci poznajo podobne ognje v spomin mrtvim prednikom.

V drugi obliki so davni slovanski božični ognji razširjeni po Hrvaški. O božiču zažigajo Hrvatje sveče, ki jim pripisujejo veliko čarodejno moč. Verjetno, da smo tudi Slovenci v preteklih časih zažigali božične ognje. Sodim, da so njih zadnje blede ostaline kakor pri Hrvatih sveče, ki jih Slovenci na sveti večer še danes prižigajo na grobovih svojih rajnih.

Kadar pa govorimo o božičnem ognju, nikakor ne smemo prezreti zažiganja badnjaka, ki je v teku časa postalo središče božičnega praznika pri južnih Slovanih in ki ga nekateri zaradi tega tolmačijo kot pristno slovanski običaj. Vendar resnici na ljubo moramo takoj poudariti, da badnjak ni slovanskega izvora. Schneeweis pravilno ugotavlja, da je področje razširjenja badnjaka v Evropi ozemlje nekdanjega rimskega cesarstva, potem pa oni kraji, ki so bili temu ozemlju najbližji. Badnjak živi n. pr. v Franciji pod imenom *chaîgnon*, v Nemčiji kot *Julklotz*, na Angleškem kot *yule clog* itd. Slovani, ki so se v zgodnjem srednjem veku preselili na jug, običaja zažiganja badnjaka niso prinesli s seboj iz svoje stare domovine, nego so ga že našli pri ljudstvih (Ilirih t. dr.) v novi zemlji in so ga od njih prevzeli.

Badnjak si razložimo iz glagola *bđjeti*, buditi (budan). To je sv. noč, ko ljudje bdijo. Zažiganje badnjaka, drevesa ali drevesnega hloda ali štora, je danes najbolj udomačeno pri Srbih, nekaj maledga pri Hrvatih. V Dalmaciji zažigajo kar po tri badnjake skupaj, ki pa morajo biti prekržani (glej sliko). Badnjak so svojčas zažigali tudi Slovenci. Tako so goriški Slovenci na sv. večer dajali na ogenj panj ali šek ter ga zažigali. Posedli so okrog njega, molili, prepevali ter mu ponujali vina in kruha, kakor da bi bil živo bitje. Rusi badnjaka v glavnem ne poznajo. Če pa nekateri vzhodni Rusi zažigajo neke vrste badnjak, potem so ga prevzeli od drugih sosednjih narodov, o čemer priča za ime tega badnjaka, t. j. »kolodaz« (koleda, rim. calendar).

Splošno verujejo južni Slovani, da ima zažiganje badnjaka ali panja zdravilno, plodnosno moč. Badnjak odvrača zle duhove od hiše, človeka in od živali. Nemški mitolog *Mannhardt* gleda v badnjaka posebej pomenjenega zimskega demona rastlinstva.

V posebno poglavje slovanskih božičnih običajev spadajo obredne jedi, n. pr. kaša, razni božični kruhi, božičniki, poprtnjaki, kolači itd. Belorusi jedo na sv. večer posebno posno jed

tkzv. *kuc'ca*, t. j. kašo iz medene vode in ječmena. S to kašo so stari Slovani hranili svoje poljedelske in živinske bogove. Tako kašo so jedli tudi stari Slovenci. Spomin nanjo živi pri štajerskih Slovencih in sicer v imenu božičnega kruha: *kuc-kruh*, ki so ga na sv. večer pekli štajerske gospodinjice. V moko so pomešale divji grah, beli lokvanj in pernični koren. Ko gospodinja *kuc-kruh* v peč porine (piše *Pajk*), moli molitvico, da bi bili vsi srečni, kateri *kuc-kruh* jedó, da bi žene vedno srečno porodile, da bi se krave in svinje obrežile in da bi na njivah rasla lepa setev.

Razni drugi božični kolači in pečiva imajo podobno plodnosno moč. Severni veliki Rusi pečejo o božiču iz testa tako imenovane »kuzudjikec«, t. j. posebne podobnjake, pečiva, ki imajo podobo živali in ptičev. Zelenin tolmači, da ti kolači niso nikak nadomestek davnih žrtvenih živali, am-



Božični kruh 'tičec' ali 'civke' iz Suhe krajine na Dolenjskem.

pak da so čarodejna upodobitev bodočega živinskega prirastka.

Podobno pristno slovansko pečivo o božiču poznajo tudi Slovenci. Belokranjci okrajujejo božičnik z različnimi lesenimi ptičjimi podobami. Mimo tega naj pokažemo na božične »tičec« ali »civke« v Suhi krajini na Dolenjskem, s katerimi pa imajo danes veliko veselje le še otroci (glej sliko). »Civke« so pol ptič, pol dete. (O njih pripravljam posebno študijo.)

Razpravljali bi lahko še o teh in o drugih božičnih običajih (n. pr. o koledah, o pohodih živalskih mask itd.), vendar mislim, da sem v tem kratkem priložnostnem članku povedal nekaj poglobitvenih in bistvenih značilnosti, ki jih moramo poznati, kadar govorimo o starih slovanskih običajih o božiču.

*Sovstrny*

## Božične šege pri Slovencih

Napisal Fr. Möderndorfer

### BOŽIČ

Naš božič je imel škornje, pravoslavni pa opanke, naš se je hitreje obul, pravoslavni je pa zaostal, ker je jermenčke vezal. Zaradi tega ne prideta skupaj v deželo in primaha pravoslavni šege za našim.

V času treh svetih božičev so »nebesa odprta« in čas med temi prazniki je zelo svet; zaradi tega je v tem času največ dni, ko se ne more opravljati to ali ono delo: vpregati živino, delati v gozdu in drugo. Na Korškem v tem svetem času, ko se more vsak čas odpreti nebo, niti biriči — o smeli loviti fantov v vojake. V Koprivni so jih zajeli v cerkvi pri polnočnici in piberski sodnik jim je vrnil svobodo, češ da v takem svetem času biriči niso imeli te pravice.

Na sveti večer so »nebesa odprta«; moj pokojni tast, ki je bil doma iz Kamnika, je o polnoči sv. Treh kraljev stal pri odprtem oknu, se dobrohotno smehljal in čakal tega ugodnega trenutka.

To je dehal vsako leto. Nobenemu ni smel povedati svoje želje, ki jo bo izrekel v danem trenutku; če bi jo bil prej izdal, bi se mu ne bila izpolnila.

Ljudje verujejo tudi, da bo oni, ki bi videl »nebo odprto«, težko umrl. V to je verovalo leta 1933. v St. Juriju pod Kumom več ko desetina vseh ljudi in so še dodali, da se vidi ob taki priliki na nebu rumena svetloba, ki počí, ko se razgrne. Tudi Belokranjci so pred dobrih sto leti šli pred polnočnico izpod strehe, da bi videli, kdaj se bo odprlo nebo. Siro-mašna ženska je tudi pričakovala ta ugodni čas; naslonila se je na okno i čakala. Ko se je nebo odprlo, je hotela naglo reči: »Bog mi daj debelo kravo!« a se ji je zareklo in je znila: »Bog mi daj debelo glavo!« Pri tej priči ji je narasla glava v širino v velikost škafa in bilo je treba odbiti pri oknu kos zidu, da je mogla z glavo zopet nazaj pod streho. Tudi v okolici Kobarida (v Kredu) se na sveti večer točno o polnoči za trenutek odpre nebo in se onemu, ki to opazi, izpolni vsaka izrečena želja.

Na božič se pripravljajo ljudje že nekaj dni, osnažijo in pobelijo sobe, zlisti kuhinjo in spečejo kruh: na Korškem naredo to že tri dni pred božičem. V Prekmurju in okolici Ljutomerja je uvod v praznovanje že dan pred božičem, »sveti post« in je obed tega dne zelo pomemben. Na božično biljo so brez zajtrka, opoldne pa pridejo na mizo »makovic«. Tega dne v Prekmurju ne sme manjkati jedi, ki je pripravljena iz repe in ji rekojo »repnjača«; šteti jo je v obredno jed, poleg »makovic«.

### BOŽIČNI GOST

Pri veliki večini Prekmurcev je »sveti post«, dan pred božičem prav tako pomemben kakor pri ostalih Slovencih sam božič; posebno važno je kosilo na božič Tega dne hočejo biti pri kosilu nemoteni: sosed ali sosed, torej ljudje, ki so v vaškem okolju med seboj tesno povezani, ne smejo tega dne k sosedu; prinesli bi smrt. Pri če tudi ne bi bilo tako hudo, pri-

nesel bi pa nesrečo vsak gost, ki pride med obedom v hišo. Saj sedi pri obedu gospodar na »vzglavniku« (vzvišenem in mehko podloženem sedežu) in ima zbrane okoli sebe vse družniške člane. Po imenu je ta prekmurski »vzglavnik« isti kakor panj (»vzglavnik«) v okolici Idrije, ki mu strežejo kot »božičuc«.

Prav malenkostna je pa posledica v Beli Krajini v primeru, da pride na božič tuj moški v hišo: iz jaje se jim bodo valili sami piščanci; če pa pride ženska v hišo, se jim pa bodo vse leto potepale kokoši in nesle jajca izven doma. Nesle bodo pa kokoši prav pridno, če se ženska, ko pride v hišo, prav krepko usede. V nekaterih krajih so zaradi tega previdni in jedo tega dne pri zaklenjenih vratih in med kosilom gosta ni treba sprejemati. Oni, ki bi vstopil med kosilom v hišo, bi prinesel nesrečo; kdor pa pride pred kosilom, mora z domačimi k mizi in je božični gost. Pri obedu morajo vsi molčati in se tudi spodobno obnašati; pri ogrskih Slovencih na božični večer otrok sploh ni smel sedeti pri mizi, ko so drugi večerjali; bil bi v tem letu ves v tvorih.

### STEFAN. STEFANOVO. STEVANOVO

Na god svetega Stefana vstane vsa družina že ob dveh in opravi vse hišne posle. Nato prinese družinski član v kuhinjo vedro sveže vode, v katero vržejo rdečo jabolko. Iz tega vedra zajemajo vsi člani vodo v »krničke« (lesene skledice domačega izdelka) in se umivajo. Krničke so izdelane iz vrh.

V Boljuncu v severni Istri se zbero otroci popoldne sredi vasi na podolgovatim trgu, ki mu rekojo »gorica«. Izza oglov pridejo odrasla dekleta in obmetavajo zbrane otroke z jabolki in pomarančami. Tudi v Prekmurju si na Stefanovo mladina daruje rdeča jabolka. Pred popoldanskim cerkvenim opravilom počakajo fantje dekleta pred cerkvijo in jih obmetavajo z rdečimi jabolki. Tega dne ljudje napajajo krave pri sosednem studencu, da bi imela živina zdrave oči. Če bi jih napajali pri domačem, dobe »rožec« in se jim gnoje oči, cedi se jim iz njih bel slinam podoben gnoj. Drugi pa na Stefanovo zjutraj živino sploh ne napajajo, ampak šele zvečer.

V Zilji in povsod drugod, kjer je razvita živinoreja in tudi konjereja, imajo gospodarji pri hiši na dan svetega Stefana blagoslovljeno sol in vodo. Ta voda pomaga proti kajemu piku in v njo poškrbijo gospodar ob mnogih letnih prilikah živino in polje. V vinskih krajih pa blagoslovijo vino in pijo šentjanževca. V Zilji blagoslovi tega dne duhovnik konje pred cerkvijo. Da boš mlad in lep, se umij na Stefanovo zjutraj v mleku. Kdor bi pa ujel na ta praznik v času od polnočnega do treh na travniku živega krta, mu izrezal srce in ga dal kravam, odvrne od živine vse bolezn.

*Möderndorfer*

## Nace Kapelj

razmišlja o gledališču

NAPISAL FR. LIPAH

Oni dan me sreča Nace Kapelj in zavije kmetljava oči prav posebno slobno proti naši Drami in mi začne goletiti, še preden sem ga kaj vprašal: »To je pa tista hiša, ki ima največ vrat v vsem mestu, kar bi pomenilo, da je prav lahko vanjo priti in iz nje še laže, ker so ti izhodi že znani, če si se le par trenutkov tam vrtil. Gledališče torej nikakor ne more biti predpoda sedanjih svetovnih razmer, ki so vsekakor mnogo bolj podobne mišnici: vanjo priti je bila prav prijetna malenkost, še slanina te je vabila, toda izmuzniti se iz mišnice se dosedaj ni posrečilo še nobeni miši, pa najsi je imela še tako sijajno tehniko in ropotajoče iznajdbe.

Za Dramo, tam zadaj, kjer je oder in so vhodni za igralce, tehnike, kulise, za sodelujoče živali in ostalo osebje, tam je mal gozdček kolov z napisom, da je do preklica dovoljen prehod. Nehotoma se človek spomni na svetovne kolobčije in opaža, da je marsikje na svetu danes še dovoljen prehod — do preklica, potem boš pa stal pred zidom in nikamor ne boš mogel. Če prideš bližje v klavnico, mu ni treba dolgo ugibati, kaj ga čaka, sleherni tarnanje o človeški krvoločnosti bi bilo zaman.

Zelo zanimivo je pribito dejstvo, da se zgodovina ponavlja na prav pre-

tkan način in skoro vedno na istem kraju, po starih preizkušanih metodah in nikakor ne gre pozabljati, da se ljudje in ostali divjaki do sedaj iz tega niso ničesar naučili. V tem pogledu imamo v gledališču prav zanimive vzglede.

Če se igralec na odru zmoti v besedi, se mu kolega neškodljivo zasmjeje. Toda se takoj zresni, ko se spomni, da se taka prešerna hudomušnost vedno in dosledno kazuje nad njim samim. Zadnjič je eden prvih naših igralcev pri »Romeo in Juliji« rekel v predzadnjem dejanju v tragičnem trenutku, ko Julija umre (dasi navidezno):

»Pokonec! Petelin je že drugič dan odzvonil! Za kulisami so se tovariši smejali, tudi občinstvo se je dobrohotno muzalo. Toda vse tiste, ki so morali nastopiti za tem igralcem, je oblivala zrna, češ, bogve, kje se bom zmotil tudi jaz in nihče se ni več smejal.

Tako kot v gledališču, se mašuje škodoželjnost tudi v usodah narodov. Eno je gotovo: kdor železo seje, ne bo žita žel — kdor krivico oznanja, bo sicer prišel v zgodovino, toda njegovo ime bo s posebnimi črkami zapisano kot so označeni Kaju, Judež, Herodstrat, Efiljalt in slinčni historični gospodje klavnice slave. Je pa že bolje ostati neslaven in skromen član vesoljnega človeštva kot pa se ovekovečiti s tako ostudno imenitnostjo.

Včasih rad ozovrim kakega igralca na cesti. Zadnjič srečam nekoga, ki je prav hitro stopical in ko ga vprašam, kam hiti, mi hudomušno odgovori: »Moram teči, če hočem biti do Božiča doma. Se ravnam v tem po slavni narodih!« — Ko ga pozneje vprašam še po tem in onem, mi reče užaljeno:

»Upam, da mi Novo leto prinese več sreče. Dosedaj so me pitali na odru s samimi živalskimi izrazi. V »Hamletu« mi reče danski princ — »kapitalno telec«, v »Revizorju« čitajo v pismu črno na belem, da sem »svinja s kapico na glavi«. V »Ciganih« sem — dr. Patek. V »Krogu s kredom«, ki se godi noter na Kitajskem, me pred sodnijo ozmerjajo z besedami: »Pitana svinjac. Prosil sem gospo Upravo, naj mi določi eno samo žival, in sicer enega samega spola — ker v toliko rinec se res ne morem živeti!«

Smilil se mi je ta borni komedijant, ki ni bil zadovoljen s teletom in s prašiči, ki jih danes cení ves svet in ki zanje mladina v najlepših letih pada na bojiščih povsod okrog nas. Kakšna bi bila neki tista zgodovina, ki bi jo živali napisale o junastvu človeka, ustvarjenega po božji podobi. Se mi močno zdi, da bi jih prav nič ne primerjali z živalmi, temveč bi jih opozvali z besedo, ki bi pomenila večjo žalitev in bi vse kaj bolj za-legala: »človek sedanjega časa!«

V gledališču ni preveč medsebojnega zaupanja, ker je stara stvar, da si igralci radi dovoljujejo razne šale, kadar so sami med seboj. Vendar je v teatru en sam, edini človek, ki mu brezpogojno vsi verjamejo in ga prav radi poslušajo: to je tisti, ki spodaj naprej pové — šepetalec. Na besede tega človeka igralec veruje, na njegovo iztočnico se zasmjeje, zajoka in tudi umre. Tako je v teatru. Če bi bilo v vsakdanjem življenju tako, bi narodom slabo predla: če bi se morali na ukaz enega samega jokati, smejati in komično še umirati. Blagor tistim, ki lahko žive tako kot jim ukazuje višja sila, ki je nie žarek prav gotovo posvetil v srce slehernega zemljana. Gorje

mu, ki govori samo naučene, narekovane besede, ki jim sam ne verjame!

Nekdo iz Drame mi je zadnjič pripovedoval prav prijetno zgodbo. Ni samo resnična, temveč ima še to v dobru, da bi se kazalo po njej ravnati. Gledališko osebje je imelo izpite, kakršni so predpisani za vse državne uradnike. Čudno zabavno je bilo poslušati, kako je intendant-pesnik O. Zupančič spraševal komika, kaj mu je znanega o državljanskem zakoniku itd. Toda šlo je vse po predpisih in paragrafom je bilo zadoščeno. Končno pride pred komisijo tudi nočni čuvaj. Može je pristen Dolenjec, kmetška korenina in ga imajo vsi radi. Ko stoji tedaj pred strogo komisijo in čaka, kakšno težko vprašanje se mu bo zablistalo pred očmi, zasliši mirni Zupančičev glas:

»Kaj bi storili, če bi sredi noči nenkrat zagledali v gledališču neznanega človeka?«

Nočni čuvaj, pristni Dolenjec, je malo pomežiknil in nato prijazno odgovoril:

»Gospod intendant — vstrašil bi se! Izpit ste naredili. Kar pojdite! Ne stavljam vam nobenega vprašanja več!«

Tako je bilo v gledališču. Kakšne odgovore bi si izmišljali današnji zlagani junaki, invalidi časti in humanosti, kaj vse bi znali odgovoriti ter nalepotičiti ljudski sleparji, moralisti, voditelji in njim podobni zajedalci. Človeka obhaja groza pri misli, kako so nam pretvorili vse nekdanje vrednote v predpustne norčije, v kričečo kramarsko robo, kateri ne verjame niti pastir, ki pride prvič na semenj iz najbolj oddaljene hribovske stajle.

Veliki teater, ki ga sedaj doživljamo, bo morda prav kmalu spustil za-

vese in tedaj bomo rešetali, kdo je igro spisal, kdo vprizoril, kdo igral in kakšen je bil šepetalec. Zadnjič je neki kritik, ki je imel očitno zelo razvita ušesa, pisal, da je šepetalec prav dobro slisal. Vidite ga no, prebrisanca, pismouka učnega! Kakšno hvalo bi mu peli, če bi nam izdal šepetalec, ki narekuje današnjemu vrvežu smer in nasilju to strahotno obliko! Ali ne bomo morda tudi mi nekoč, ko bo padla zavesa, vprašali, koliko stanje igra in kdo je sedel v blaginji? Obračuna ne bo mogoče ponarediti, zakaj to ni nikaka dobrodelna prireditel!

Pred leti je bil v Drami vrtar, ki je bil njega dni — v civilu — organist. Dan pred sv. večerom, ko ima sleherni siromak izgovorjen svoj kól na zapečku, tudi v gledališču ni skrušen in predstavlja. Vrtar pa mora ostati pri telefonu. Bil je sam v vsem teatru. Za odrom je stal harmonij in čakal na »Peterčkove sanje«, ki so v Drami na božični dan sleherni leto tako gotovo na redu kot demanti, ki se pojavlja v časopisih, kadar je kdo premagan. Vsaka zmaga je podobna kolajni, ki ima dve strani: na eni je objava zmage, na drugi pa nasproti-nikov demanti. Pomlad bo prišla in na kolajni bo ena sama blagovest za vse! — — Vrtar je sam s sabo preiščal tista leta, ko je bil o božiču sviral na kuru farne cerkve na kmetih in tedaj je stopil na oder in videl božično čudo: parter — teman, oder — prazen in pust, za odrom pa se je vsipal en sam močan sončni žarek izpod vrvišča naravnost na harmonij. Organist je sedel, zaigral in zapel starodavno božično:

»Pastirčki vi — kaj se vam zdi...?«